

Јован Марковић

Наши и њихови

— И данас целога дана пада киша - суморно мишља-ше дечак који беше приљубио лице уз стакло уског про-зора и посматраше пустош јесењег дана. — Мама каже да се не раздањује како треба него се свануће вуче целога дана и неприметно у сутон претвара... Да ли је то сада сутон? Путем су прошли неки сумњиви људи са кратким пушкама под капутима. Мама ме је тргла од прозора и рекла да не пиљим стално на пут. Путеви сада само несрећу доносе. А где да гледам? У овом узаном собичку са квадратићем прозора сумрачно је као да тама од прошле ноћи није сасвим истекла него се само малко проредила. А не би има-ло шта ни да се види. Целом дужином собичка опружен је душек са постељином у нереду. Тата седи на душеку, ос-лоњен на зид. Необријан, раскопчане кошуље, огрнут ка-путом. Само ћути и уздише. Мама каже да њему неће нико никакво зло учинити, јер ником није ни воду натрунио. А зашто онда нисмо код наше куће него смо се од њихових склонили код чика Маркових? И зашто мама понекад ша-пуће да су јој и чика Маркови сумњиви. Тата је увек гово-рио да је чика Марко добар. Зашто је онда сумњив кад је добар? Тата каже да није важно чика Марко припада њи-ховим, њега тамо убрајају у своје само зато што је његов брат на тој страни. Ми ћемо чика Марка да оправдамо код наших кад једнога дана дођу. Рећи ћемо нашем Бати да је чика Марко био добар и да нас је чувао... Јадна наша кућа! Како се далека и несрећна чини кад се гледа одавде кроз ову измаглицу кише. Шћућурила се испод брега, закључана и нема, са тамом у прозорима, који ме леде и растужују као поглед татиних очију. Путељак који води до врата на-ше куће просекла је бујица мутног потока. Вода само ју-ри... На град не волим да гледам. Једва се и назире од маглених испарења што се као авети вуку над њим. Тамо су

њихови. Тата каже да се тамо сада зла снују. И Сека је тамо. Јадна Сека... О њој ни мама ни тата никад више не говоре ништа, као да је мртва, горе него да је мртва. Само је мама јуче са уздахом рекла да је све слутила јер је Сека пред ону бруку била нешто чудно замишљена, бледа, осмехнута изнутра, необузета нашом стрепњом. Зашто је наша Сека поступила тако необјашњиво, зашто јој је сада било до тога?... Мама је рекла да је то њена зла судбина. А шта је то судбина?

— Опет стојиш на прозору! — трже дечака из размишљања мајка, повуче га за руку и унесе му се у лице љута и брижна. — Целога дана упиреш носем у стакло и пиљиш на пут. Видиш да се туа мотају њихови. Може неко од њих знати да Марко нема у кући ситне деце па се сетити да се ту крије неко. Склони се одмах, не призивај несрећу, и онако је доста горчине... — Затим се окрете и промењеним гласом обрати се мужу: — Никола, опет прођоше тројица. Нешто су гледали на нашу кућу. Жива сам премрла да је не запале...

— Нека запале — туробно рече отац загладан на неодређену страну. — Из ове коже се никуд не може. Могу и да убију.

— Зашто да нас убију? — трже се дечак — Ми нисмо ништа криви. Нас ће чика Марко да брани. Је л' да мама?

— Јесте, сине. Не мисли о томе. Само не иди на прозор. Проћи ће и ова мука. Све буде и прође.

— Марко се, изгледа, још није вратио из града — рече отац мирније — не чује му се глас кроз кућу. Испричао би нам нешто што се по вароши снује и чини. Најгоре притиска овај мук... А где одоше та тројица?

— Горе, ка брдима... Онако у ходу погледаше на кућу а ништа не говоре. Непознати неки људи...

— Има их сада са разних страна. Скупило се то с коца и с конопца. И ко зна какви су га вшетрови донели ту...

— А ја, Никола, опет рачунам, њих ови њихови из места хушкају на оне на које су од раније нешто криви. И све мислим и храбрим се, неће теби ништа, ти си увек мирно и повучено живео, ником се ниси замерио. А опет и стрепим. Не зна човек шта све може бити. Рат све изврне... А кад је Марко отишао у варош?

— Не знам. То неко јутрос, чини ми се, каза.

— Ја сам рекао — умеша се дечак — Видео сам га кроз прозор кад је отишао.

— Имао је обичај да се јави кад некуд пође — настави мајка брижно — но и он се нешто снуждио и смрачио. Све се бојим да смо им постали тешки. Изгледа им да осваја њихова сила и да наши неће моћи ништа да учине, па смо му сад више брига него заштита. А данас свако своју кожу чува. Стрепим, жива нисам, да нас не ода.

— Ти све неког ђавола сумњаш. Неће одати. Како можеш да мислиш тако? Проживели смо толике године кућа до куће. Него је човек онако забринут. Данас ником није лако.

Е, Никола... ти се тако удубиш и занесеш у неке своје мисли, па не видиш како се ту дише. Оно пре неки дан кад наши запушкараше и стегоше обруч они се утишаше тамо у соби, живи се не чују. А кад се наши повукоше, одмах се раскравише и поче жубор и звекет посуђа. Не знам шта Марко рече, а Амалија се кикотну. Осетих јој у гласу инат и пркос. Нешто ме ледну.

— Леднуло те зато што смо пуни леда и онако. Ушао је у људе кошмар свега тога што се около догађа, па свако од свакога стрепи. Јесенас кад сам оно покушао да се пребацим ка нашим, имао сам се чудити томе. Таман што изађох из честара на Југовске ливаде, кад с друге стране према мени испале човек. Следих се и стадох. Стаде и он. Гледам ја њега, гледа он мене. Сунце изнад нас. Видим пушку не носи, али шта га знаш ко је и шта смера. Гледамо се неколико тренутака па се постидесмо страха што смо га очи у очи показали и растужисмо што је човек човеку постао страшило, па пођосмо, али опет не право, као што смо смерали, него косо преко ливада. Кад се разминусмо, осврнусмо се обојица у исти мах. Човек стаде и махну ми руком. Махнух и ја њему, а у сузи ока заигра ми златасто лице шумарака што је мирно и обично треперило на ветру...

— Тата, а ко је био тај човек?

— Видиш, могао је бити и неко опасан — протумачи брижно мајка — Право да ти кажем, Никола, ја сам се некако храбрила и све сам мислила: људи су и они, знаће се неки ред, неће убијати недужне. Али оног јутра кад убише Рајка, онако старог и глувог, затеченог на послу крај каце и казана, није грешник ни знао све што се наоколо кува, — ја сам се тргла... Онај његов беспомоћни јаук у зору, између два пуцања: „људи, убише ме“ уђе ми у тек расањену свест као нека црна птичурина и растера све наде. Одмах сам са великим страхом помислила: и ми се тако заваравамо и не знамо шта нам се иза леђа ваља.

— Ту је било нешто друго. Они су били дошли из Светислава. Он је одавно, још док је био по школама припадао нашим и спремао се за ову борбу коју сада воде. Њега су они хтели да смакну. Али он им је неки дан раније умакао, па су из беса, можда из забуне или из страха пуцали на Рајка кад су у дворишту налетели на њега глувог и занесеног... Иначе, не би њега убили, не верујем.

— Не знам, али убили су га... Да те онда боље послужи срећа па да си се пребацио к нашим, све ми се чини била бих мирнија. Са овим дететом не бих се никуд мицала од куће. Оно дете, ја стара жена — не би нам нико ништа. Овако, Бата оде ка нашим, а ти оста у клопци — сваког часа се могу на теби осветити... тај Марко... Не знам... Данас се не сме никоме веровати...

— Онда кад су убили чика Рајка и ја сам се пробудио — рече дечак усплахирено, гледајући час у једног час у другог родитеља — Срце ми је овако ударало...

— Нека ме зебња обузима — скрете мајка разговор — Што ли тог Марка нема из вароши?

— Нема ... — обавештаваше дечак поново приљубљен уз прозор — Путем нико не иде. Изгледа да се смркава. Киша пада јаче. Много више капи сада удара у прозор... Види, види како се састају и сливају... Јао, мама, неко лупа доле на врата!

—Склони се, Никола, на таван. Брзо! Чекај, чекај прво да видим са прозора ко је... Стани, немој ићи, чини ми се да је нека жена... Покривена мантилом преко главе... Па то је наша црна Сека! Откуд се она решила да опет прекорачи наш праг! Ево, Амалија јој отвори врата... Никола, немој је карати, нека велика невоља је нагнала да после свега по овом невремену дође...

На вратима се убрзо појави млада жена бледог уског лица, са црним бичевима покисле косе, усплахирена, са изразом кривице и страха. Дечак пође ка њој раширених руку и кликну:

— Секо, драга Секо, дошла си, опет си наша...

— Е, ћерко... уздахну мајка — Како си бледа и испијена!

— Уморила сам се. Журила сам, то није важно сада. Тата треба да бежи одмах. Ноћас ће ићи патроле по кућама наших, вршиће одмазду, случајно сам сазнала... Претресаће и куће својих људи, знају да има скривања...

— А шта је то одмазда? — упита дечак.

— Зло велико, сине... Никола, шта ћемо?

— Од које доба, може ли се знати, иду те патроле? — упита отац смркнуто и тврдо.

— Ја не знам, кажу иза поноћи. Треба да бежиш, тата!

— Куд се Марко баш данас изгуби-јадиковаше мајка кршећи руке и расипајући свој сузни поглед између троје укућана — Сине, јеси ли баш видео да је ка вароши пошао?

— Отишао је низ пут. Видео сам га с леђа...

— Биће, богме, да нам је окренуо леђа... Отишао је да би после имао чисте руке... Као није био код куће...

— Хоћеш ли престати једном да злослутити?! - викну отац неочекивано разгневлен — Гракћеш као гавран! Можеш ли помислити да је рат и за Марка зао брат и да се и њему могло нешто рђаво догодити. Примео нас је ту под свој кров, па ће сада...

— Невоља ми је, Никола. Све се око мене осипа и ка пропасти нагиње. Добро, Бата је тамо... али ко зна шта му ратна срећа доноси. Ова овде се срамотни изгуби, оде за њиховог. Сад теби нешто да се деси, остадох једна сама са овим дететом. Од толике породице... А за ђавола, мени неће бити ништа. Оставиће ме да доverk тугујем. ла, на неку будућност мислила - заврши са траговима плача у гласу.

— Мајко, — узвикну Сека — Немојте то сада. Тата треба да се спасава... што пре.

— Не могу, ћерко. Срце ми пуца. . . — уздахну мајка и настави смиренијим гласом: — Идем да питам Амалију хоће ли Марко доћи вечерас. Посаветовали би се са човеком. . .

— Не треба да питаш Амалију — одврати је отац — Одала би сумњу, срамота је. . . Људи су нас примили чиста срца.

— Треба решити нешто. — Пожуриваше Сека — Одмах. Опасно је оклевати.

— Данас ова киша и поводањ, најдрње време за пребацивање ка нашим. . . Како би било, Никола, да се склониш за ноћас међу снопове шаше иза куће, нико се не би сетио да тамо претражује. . .

— Несигурно је, мајко, могу погледати — напомену Сека.

— Могу богме. Они који зло доносе потруде се да га на сваки начин изруче. . . Па шта ћемо? мозак ми се нешто завезао, не могу ништа да смислим. . .

— Да ли би ваљало — предложи Сека — да се тата добро утопили и огрне јорганом па да пође уз поток и проведе ноћ у грмљу, негде где је беспутно. . .

— Тешко је издржати оволику влагу. . . Али је мање опасно да ноћас крене преко брда — сложи се мајка — А до сутра ће ваљда и Марко доћи, па би нам нешто рекао. Шта мислиш, Никола?

— Не ваља — одби отац — Наиђу пси, осете неку тајност, па настане лавез. . . Читаву хајку би могли да покрену. . .

— Видиш, то ми не би пало на памет. . . Бојим се и за ово дете, да њега не уграбе. . . Нешто се издужио за ову годину као да је журио да за несрећу сташе. . .

— Неће, мајко, Малишу нико. Дете је он. . .

— Мама се само плаши. . . — јави се дечак.

— Ништа друго, него да причекамо да се добро смрачи, па да пођеш, уздајући се у срећу, уз поток, поред врзика, ка нашим. Овде ти је глава у торби, како год окренеш. . .

— Наши су близу -- рече Сека — Говори се да су узели Радичево. Зато су . . . ови сада бесни. . .

— О, да хоће и нас огрејати сунце — подиже мајка озарено лице према мутним даљинама што су се укочено оцртавале на уском прозорчету.

— Поћи ћу вечерас кад мало поодмакне ноћ — рече отац одлучно — И повешћу малоба. . .

— Не дете да водиш, Никола! Жива не дам! Њему овде ништа неће бити, није се досад чуло да су у децу дирали. Ти иди, ти мораш, али дете не дам. Полудела бих да још без њега останем.

— Ако је Радичево слободно, повео бих га код Ново-вића и тамо га оставио. Сигурније би му било него овде. . .

— Треба стићи до тамо, Никола. Ризик је велики и за тебе, али ти мораш ићи. За сваки пуцањ што чујем пошто пођеш мислићу да ти је срце разнео. . . Помисли још дете да поведеш. Полудела бих. . .

— Мама, да идем са татом да му помогнем. . .
— Ђути, Малиша — опомену га Сека
— Ти не помишљај да ће и мене морити бриге за вас за то дете што остаје — рече отац.

— Знам, Никола, али овако је боље. . . Није боље, нема ту добра, но од два зла бирамо мање. . . Шта смо доживели, мој Никола! Ни криви ни дужни, за голи живот да стрепимо, овако да се растајемо. . . Прогутаће те магле и даљине, пусте остале, гласа неће бити, нећемо знати шта је са тобом. . .

— Такво је време дошло за све. Али није у питању само голи живот. Треба сачувати душу и људскост. Без тога смо ништа. . .

— Ако негде сретнеш Бата, поучи га да буде опрезнији. Он је плаховит и избрзан, погинуће лудо. . .

— Бато има свој пут и правац. . . Ти чувај малога.

— Нас двоје. . . самоваћемо ту и чекати вас. . . па да се опет искупимо. . . да нас сунце огреје — поче мајка уздржавајући сузе па настави мирније: — Ево већ је мрак. Прилегни, Никола, те мало одмори док ноћ одмакне и страже осаньиве. Ја ћу ти припремити шта треба да обучеш и послушкиваћу да ли путем неко наилази. . . Лези и ти, сине, уморан си, повоздан стојиш крај тог прозора. . .

— Секо, ти ћеш спавати код нас? — питаше дечак са нежношћу у гласу.

— Хоћу, Малиша, па ћемо ујутру причати нас двоје. . .

— Лези, сине.

Наста ледена тишина. Мајка упали лампу и уврну је тако да је бледи, титрави пламичак једва обасјавао собу мутном светлошћу. Седе до Секе на патосу, испод ногу оца који је прилегао. Мало касније, нагнувши се ка Секи, прошапута:

— Шта уради, ћерко, те нас у црно зави. . .

— Немој сад о томе, мајко, молим те. . .

— Видиш оца како је потамнео и оронuo. Половину муке си му задала ти том срамотном удајом, а половину све друго около. . . Душу си му отровала.

— Знам, мама, све знам. . . Несрећна сам због тога, али шта могу сада. . . Нисам могла друкчије. . . Морала сам. . .

— Како морала, ћерко? Како? Зар у зао час кад не знамо како да останемо живи од толиког зла што се около ваља теби је било до удаје и то за кога? За њиховог! Отац му служи ове зелембаће и проказује наше. . . Свако поштен мрзи га и презире из дна душе. . . А ти заслепе и оде у ту кућу! Секо, Секо! Стопут би боље било да си умрла часно и поштено. . .

— И ја много пута кажем да је боље да умрем, али ето живим. Шта могу? Немој да ме мучиш, мајко! Свима нам је тешко и горко. . . Ти и не знаш како је мени, мајко. . . — тихо зајеца и наслони главу на груди мајке.

— Е, несрећнице моја, тукла бих те и љубила у исти мах, тако ми дође. . . Што се не повери тужној мајци, да те научим, да ти кажем: не црна ћерко! Можда би ме и послу-

шала. Но оде, остави нас... Никола се смрачи, ни једне речи не рече, али сам знала како му је. А мени пуне груди суза, само ми се плаче. Пођем уз те потоке у воћњак, туда је Бато на једну страну, часну али опасну, а ти на другу, срамотну и несрећну, па помислим како сам сама и прегажена, нико ме не пита ни за шта, све то иде куд је наумило, па седнем и плачем и плачем... Плави се небо нада мном, плаве се сручене шљиве на земљи, нема ко да их бере, понеки листак се откида, а ја плачем, терет са срца сваљујем... После се вратим кући, глас ми опран и влагом мирисе, очи мутне, то дете ми се погледом у лице упија, чита несрећу, ћути, ништа не пита, душу трује...

— Бато је отишао пре мене — рече Сека замишљено — Знаш, онда смо сви стрепели за њега... Сада му завидим. Пред налетима наших ови у граду се осећају тако мали и немоћни, узалуд вичу и прете, види се то...

Дечак лежао на душеку поред оца. Гледаше у држави пламичак лампе и једва чујно шапуташе, за себе:

— И тата ноћас одлази... Нешто ми је хладно и све дрхтим... Напољу је мрак и киша... Сека каже да је Радичево близу. Одмах иза оних брда што се плаве кад греје сунце. Можда тамо не пада ова киша. Људи се крећу слободно, не шаћу, све наши... То је оно што је Бата говорио: видећеш, тата, кад ми сада развијемо наш црвени барјак... Зашто ме мама не пушта да идем са татом? Она се боји да нас не сретне неко од њихових... Мене ништа не би било страх. Држао бих тату за руку, ишао бих напред, ја боље видим. Ишли бисмо ћутке, полако, нечујно, нико нас не би видео... Али шта би било ако би се на Луговским ливадама појавио неки човеке па не би пошао укусо него право на нас. Требало би да имамо пушку. Али кад би ми пуцали први... Можда је човек ишао онако па смо убили права човека. То је страшно... А ако оклевамо па он први запуца на нас, онда ћемо ми бити мртви. То је још страшније... Тата је рекао да су му сузе удариле на очи кад му је онај човек махнуо руком. Зашто је то тата плакао?... — Упита гласно: — Мама, зашто је тата плакао кад му је онај чика на Луговским ливадама махнуо руком?

— Није плакао. Зашто би плакао? Свашта ти пада на памет! Спавај, сине...

Дечак, неумирен, мишљаше: — Зашто чика Марко не долази из вароши? Све би било мирније само да му глас чујемо. Он би можда рекао да тата не треба ноћас да иде. Киша је и мрак. Иза сваког грма може да се појави непознати човек. Тата нема пушку. Не види добро и посртаће у мраку. Страх ме је за тату и хладно ми је. Све дрхтим... — Једва осети да ту мисао изговара гласно: Мама, хладно ми је...

— Спавај, сине, покрићу те. Спавај и не мисли свашта. Све ће бити добро.

После неколико тренутака тишине, Сека настави да казује мајци врелим, поверљивим шапатом: — Ја и не знам на који начин он њима тамо служи, али видим дели њихо-

ве бриге... Одлази некуд, долази смркнут, ћути и пуши... Он зна да ја друкчије осећам и мислим и зато ништа о томе не говори. Једном је само за њих са обожавањем у гласу рекао: „Способни су и прецизни преко мере. Невероватни организатори. Наша нација ће имати од њих много да научи...“ Ништа нисам на то рекла, али сам вероватно у лицу променила, имала сам сигурно неку гримасу презира, јер је побледео и одмах заћутао. Отада говори само о обичним стварима, као да се около ништа не догађа.

— Е, ћерко моја, чему си се могла другом надати... Ућути за тренутак, Секо! Уврни лампу да ослушнем на прозору... Чује се лавез паса. Чујеш ли ти још нешто?

— Ништа сем хуке потока...

— Шта је то? Да не иду? — Упита отац немирно, подижући главу са јастука.

— Није, Никола! Нема ништа. Само се пси негде огласише. Лези још мало, само да ти још ову једну чарапу уштопам, па ћеш кренути. Боље је што пре...

У тишину ишчекивања нахрли хук потока и далеки лавез паса. Сека настави да се поверава мајци: — Ноћу ме, мајко, понекад пробуди бат корака ових које они служе, расаним се и почнем да мислим... Заблешти ми у свети сав тај закрвављени свет, моја и наша судбина у њему, све што је било што ће доћи... Тај ноћни бат цокула по улици ја осећам као мору окупације и поробљености, буди ме нека устрепталост сачињена од страха и наде, а он мирно спава, за њега је то ваљда звук неке сигурности, неке вере којој је предан... У тим тренуцима ми се учини страшно далек и туђ, измичем се од њега и осећам како једна невидљива али непремостива река раздора тече између нас... Нешто ми дође жао и њега и себе, па покушавам да се сетим наших ђачких дана, али то ми све сада изгледа као да је било у неком давном и другом времену, на неком другом свету, дивном и прохујалом...

— Камо среће да га никад ниси ни знала! Колику си патњу и срамоту нама навукла, а ето ти ниси задовољна... Све сам, богме, ја то знала, зато сам из дна душе данима плакала, сахрањивала те као да те је смрт уграбила... Ех, Секо, Секо!

— Пожури, мајко. Боље је да тата што пре пође. Бојим се.

— Само да му ову чарапу уштопам и да му зацијем ово. Нико му то неће имати више да погледа... ако жив стигне тамо. Бојим се и за ово дете, издужило се много...

— Неће Малиши нико ништа, мајко! Сав је још дете. Него си уплашена па претерујеш...

— Ако сам и уплашена, имам, богме, и зашто. Ништа не долази да те умири и охрабри, него све гласови један црњи од другога...

— Малиша спава. Жао ми је њега, душа ме боли. Гледам га само како окреће главу као веверица на све стране и хвата сваку реч, сваки уздах... А заиста је у последње време доста порастао...

— По цео дан стоји крај тог прозора и гледа ко наилази и пролази, то му је сва игра... и запиткује понешто све у нади да га уверимо да није све црно као што изгледа...

— Пожури, мајко! Нешто не знам ни колико је прошло времена. Бојим се.

— Ево, ја сам готова. Уврни лампу да послушнем на прозору чује ли се нешто... — Дође до прозора, опрезно подиже крајичак завесе — Изгледа да је престала киша... Месец се мучи да се извади из облака. Све се нешто изврће наопако, ето разређује се мрак, биће му теже да неопажено прође...

— Је ли време да се спремирим? — јави се отац — Шта велиш, како је напољу?

— Престала киша. Проведрава се. Поток нашоша као никад. Устани, Никола, спреми се. Ево ти чарапе, узми ове панталоне, преко те кошуље обуци ову, ево ти капут. Мораш све на себе навући, не треба ти никакав пртљаг, да те не саплиће... Пожури, нешто се бојим... Како замириса на издерану земљу и поводањ! Као да смо негде на отвореном, мокром пољу... Сва сам се најежила...

— Мајко, погледај опет на прозор. Учини ми се да неко свитка путем...

— Никола, иде неко путем! Свиткају батеријом. Двојица или тројица њих. Склони се на таван. Брзо!...

— Не на таван! — опомену Сека — Тамо се најпре сетe да погледају...

— Куку мени, Никола, ево их право ка вратима... Овамо ће... Сиђи доле па бежи на друга врата... Ја одох да пробудим Амалију...

— Прођи, тата. Ево ти, узми капут преко руке. Брзо, брзо, тата!...

Чуше се шумови и кораци који се брзо удаљише дрвеним степеништем. Затим се чу реско куцање у врата куће, које се неколико пута понови, сваки пут јаче и са више удараца. Мајка се врати у собу и стисну се уз Секу. Одоздо допре пригушен Амалијин глас: — Коо је-е-е?

Одговори одсечан мушки глас споља: — Патрола. Отварај!

— Пита кога имате кући — шапуташе мајка Секи — Само жена са двоје деце... Где су?... А домаћин?... Ето, питају за Николу. Куку мени, где ли се он склони, да га не пронађу... Сад ће овамо. Ево их иду. Угаси лампу. Тако. Ћути и прави се да спаваш...

Чуше се кораци дрвеним степеништем, све ближи и гласнији Отворише се врата собичка. Круг светлости батеријске лампе поче претећи да скаче из угла у угао, осветљавајући свако парче невелике просторије.

— Устај, стара — изговори не нарочито гласно мушки глас из мрака, гурајући ногом мајку.

— Ко је то у ово доба? — одазва се мајка тобоже сављиво и изненађено.

— Није баш много касно, стара. Казуј где ти је муж!

— Ко је то сада? Кога ви тражите овде? — јави се и Сека.

— Ти се не јављај. Тебе не питамо ништа... Стара, где ти је муж?

— Богами не знам — поче мајка кршећи руке — Чуо је за убијање и те несреће и изгубио се негде од пре неколико дана... И сама бринем, мира немам... Ко зна да ли је жив...

— Казуј или ћемо ти сина убити, ево сад — запрети мушки глас стављајући цев пушке под грло дечака.

— Људи... не знам... Немојте ако сте људи... је...

— Имајте срца — завапи Сека — сетите се ваше мајке.

— Ти, снајо, да ћутиш. Тебе не питамо. Казуј стара!

— Не знам, људи... Чуо је за убијање и побегао... где не знам... Такве се ствари не поверавају жени... Одмакните то гвожђе од грла тог макање, пробудиће се па ће памећу померити, овако вас молим... дете је...

— Погледај да није на тавану — обрати се мушки глас невидљивом другу у ходнику, па настави: — Добро, стара. Знаћемо да ли си казивала истину. Добро се држи ако си врдала. Обесићемо те за језик.

— Можете свашта. Власт и сила су вам у рукама. Ја сам говорила истину.

После неколико тренутака комешања и шума од пентрања на тавански отвор у ходнику, јави се други мушки глас из мрака: — На тавану нема никог.

Непознти кренуше низ степенице Бат корака који се губе.

— Изгледа одоше... — јави се мајка са олакшањем — О какав ми се терет са срца сваљује... Придржи ме, Секо, не могу на ногама да стојим...

— Мајко моја...

— Е, ћерко... видиш...

У том тренутку у дворишту се ћу проређен нејасан жагор и Амалијин глас:

— Оставите човека, ви никакви једни...

— Јао, мама, пронађоше тату у шаши, чујеш ли?...

— Хајдемо доле да га спасавамо — крену мајка.

— У ходу низ степенице, Сека прошапута задихано: — Има ли нешто од оружја у кући?

— Какво оружје. Молићемо и преклињати...

Кад се појавише на излазна врата од куће, запахну их мирис мокре шаше, студен са неба исцеђеног од кише по коме заборављено и аветињски промицаше месец иза разређених облака. Отац стајаше међу тројицом силника опуштених рамена, испоснички издужењог лица, порушеног поноса, са позом згрчености у којој су га нашли сакривеног у шаши.

Питаше га мушки глас: — Имаш ли пара, старче? Имаш ли сат?

— Немам, људи Сиромах сам човек. Не знам шта хоћете од мене. Ником нисам никакво зло учинио.

— Пустите га, људи... — Мољаше Амалија — поштен је човек, толике године речи једне зле нисмо имали... Ето, Марко ће вам казати. Ми смо ваши. Марков брат је са вама.

— Напред старче — нареди мушки глас и погура оца кундаком од пушке у правцу у коме треба да пође.

— Немојте, преклињем вас — зајаука Сека — Стар је... Нигде није умешан...

— Господине, овако те молим... — тетураше се мајка за њима.

Осврте се онај најгрубљи, те вечери и увек у злочину пресудни глас: — Ти се још јављаш, стара. Одбиј! — И удари је кундаком у груди.

Мајка посну и изгуби наду: — Ех, проклети...

— Напред, старче!... Тамо према потоку!

Застаде и Сека јецајући: — Тата мој, опрости ми...

Амалија довикну: — Никола, комшија, брате рођењени... Не могасмо те спасити... Ови наши, проклети били...

Никола се окрете и снажним гласом, са отезањем викну: — Они, Амалија, нису ваши. Они нису ничији. Они су јадни. Поздрави Марка. Мој час је дошао.

Допираше удаљен мушки глас: — Још напред, старче!

Амалија, мајка и Сека стискоше се једна до друге очекују пуцањ.

— Сестре моје, шта чине са вама...

— Никола, мучениче недужни...

— Тата мој...

Из даљине, помешао са хуком потока, допираше последњи зов очев: — Децо моја-а-а...

Проломи се несложен пуцањ трију пушака.

Горе у соби, прену се и пробуди дечак. Брзо се сети целе ситуације коју је оставио урањајући у сан, устаде и пође у неодређеном правцу по соби... Говораше сам себи:

— Чини ми се да сам у сну чуо неки пуцањ. Нешто ме је тргло. Никог нема до мене... Мама! Мама! Тата!... Ником се не одазива. Где су отишли, зашто су ме оставили самог? Можда су доле до Амалије. Испратили су тату па су свратили. Тата је сигурно отишао. Јадни тата! Како ће сам по мраку, преко шума и поља. Посртаће... Да сиђем и ја доле... Да погледам најпре кроз прозор... Ух што је тесна ова соба, где го дсе крене, туцне се у зид... Види, не пада више киша. Провирује месец. Беле се тополе. Назире се и пут, беласа се. Тата ће лакше да иде. Поток је још више надошао. Али хучи... Ево маме и Секе враћају се, добро је...

— Ходником се чуше кораца који се приближују и пригушен разговор.

— Аох, ћерко — несрећко, видиш ли шта учини... где смо, па је знао да им каже...

Нико други није него он. Ти си му сигурно испричала

— Мајко, то је немогуће! Зашто би он то, зашто?... Јао, боже мој, има ли краја овој ноћи? Је ли ово сан, лудило, шта је ово?

— Ђути, Секо, ђути, срце ће ми препукнути...

Дечак их сачека на отвореним вратима. Питаше: — Шта је то било? Где је тата?

Мајка пригуши тугу и мирно му рече:

— Испратили смо тату, сине. Отишао је к нашима... Што ти не спаваш?

— Тргло ме је нешто из сна. А зашто Сека плаче?

— Жао јој тате, боји се за њега...

— И мени је жао, посртаће по мраку... — рече дечак погледајући час у мајку, час у Секу.

— Посртао је целог живота од муке и терета — рече мајка више за себе, али са трагом суза у гласу.

— Зашто и ти плачеш, мајко? — упита дечак заустављајући поглед на њој — Мене је страх... Ви нешто кријете од мене.

— Није, сине — рече мајка уздржано, али су сузе текле низ лице — Онако сам нешто отворена.

— Неколико тренутака завлада тишина која је од сваког од њих троје чинила посебне светове. Само се чуо тихи Секин плач и потмули хук потока.

— Они су рекли да ће ићи и по кућама њиховим — рече Сека јецајући.

— Јесте, али право овамо као да су га оставили. И не погледаше нашу кућу... Види се да су упућени — одузе јој мајка разлог.

— Немогуће, мајко...

— Ђути, Секо. Ништа не треба да говориш. Само ти се каже...

— О чему то говорите? — упита дечак немирно.

— Ништа сине. Гано си ме то са татом. Пусто је као вај...

— Хајде сви да легнемо да спавамо — предложи дечак.

— Ми смо расањене па на мсе не спава — рече мајка милујући га руком по глави — сачекаћемо зору. — И додаде за себе: — наше тужно свитање...

— Нешто је празно без тате — каза дечак — Као да ветар дува кроз кућу. Ни мени се не спава... Зашто се загледате? Опет плачеш, мајко...

— Ништа сине. Гану си ме то са татом. Пусто је као у гробу...

— Никад нећу сасвим поверовати, мајко, да је то он могао да учини — рече Сека устрептало — Зашто би он то, зашто?

— Зашто би? Зашто би? — проговори мајка гневно — Ко би знао зашто! Зашто си ти усред наше муке и стрепње и свег тог страдања околу заслепела и пошла за њега а знала си да је њихов? Зашто? Ни сама не знаш! Просто — полудела си...

— Откуд сам могла знати чему све то води, откуд?... Зар сам могла знати да све то води до ове ноћи, ове несреће, ове ужасне сумње... Али шта вреди све то сада. Тате више нема... Ничег више нема...

— Кажите ми о чему не говорите! — заваци дечак, јасно видећи целу позорницу збиље, али јако желећи да је неко прекине — Немојте да кријете више...

— Оца су ти ноћас убили, сине... мученика недужног...

— Тату убили! — покри дечак лице рукама — Јао татице мој!... Зашто није побегао, мајко?

— Сине мој, немој душу своју да кидаш толико... Ти треба да живиш... ни сама не знам зашто није побегао... Нешто нам се није дало... Као да смо везани били... Таман да пође... дођоше... Само за један тренутак не измаче им...

— Што нисте пожурили?! Ја бих, ја бих... почињао је дечак грчевито да се уживљава у могућност спаса, али прекидан неопозивошћу њене исклизотости с оне стране неповрата, застајао је немоћан и ојађен — Зашто сам спавао? Зашто сам спавао? — јецао је и окривљавао себе.

— Боље је што си спавао но оно све да си гледао... Пушку си ти под грло подносили па мени: „Казуј, стара, где ти је муж? А ја, јадна, кршим руке, гледам тебе, премирем...

Дечак питаше хитро, успламтело, као да још покушава да спречи да се догоди то тако страшно и неприхватљиво о чему говоре као о свршеној ствари:

— А где је био тата? Јеси ли им ти после казала?

— Нисам им казала, сине...

— Боже, како је све кошмарно и мучно! — рече Сека неким укоченим туробним гласом — Зашто тата не побеже кад је изашао на она врата према њиви?

— Не знам, децо. Говорили смо вечерас о тој проклетој шаши, па му то пало на памет. Збунио се... Изгледа да је један од њих био прошао са оне стране куће... Можда га је Никола угледао па није имао куд него у шашу...

— Тата је могао да побегне! — понављао је дечак рањавајући себе том заувек изгубљеном надом — Зашто му нисте на време рекли да побегне?

— Све смо, сине, чинили што треба, али је наопако излазило. Зло је било спремније... — мајка застаде за тренутак, уздахну и хукну: — После један од... оних дође од потока и рече: „Госпођо, можете узети вашег мужа! Ено вам га тамо“. Пођох као опчињена, готово у некој лудој нади да се ништа није десило и да ћу га жива затећи... Кад тамо... Клекли га, мученика, над водом, посавио се, руку опружио, уста отворио, поток хучи... Ухвати ме нека страва, осврнух се... Видим црне се около родна брда међу којима ми је увек пролазио, наша кућа под брегом, напуштена, и он, кукавац, ту над водом... Нешто ме је вукло да се ту сручим и останем у каменом очајању али се напрегох као кад се мучимо да се из страшних снова испетљамо и побегох овамо к вама... живима.

Кад мајка заврши, наста тишина кроз коју је само протицао непрекидни хук потока.

Дечак, убијен тугом и до краја преплављен сазнањем о збиљи те ноћи и непорецивости завршеног чина, окрете се прозору и тихо зајеца: — Зашто, ниси побегао, тата? Како ћемо да живимо без тебе, татице мој? Ја сам још мали, тата. Зашто су те убили они зли људи, зашто кад ти ниси ништа крив...

— Немој, Малиша — прекидасе га Сека плачно.

Са леденим миром у гласу мајка рече — Пусти, га Секо, нека издуши тугу, биће му лакше.